

ROZPRAWY

HENRYK GASIUL¹

PERSONALISTYCZNA KONCEPCJA OSOBOWOŚCI W UJĘCIU PSYCHOLOGICZNYM

1. Kondycja współczesnej psychologii w znacznym uproszczeniu. 2. Wnioski wpływające z kondycji współczesnej psychologii. 3. Działanie jako punkt wyjścia do określenia specyfiki bytu ludzkiego. 4. Motywy Ja uzasadnieniem określenia specyfiki bytu ludzkiego mianem osoby. 5. Realizacja atrybutów osoby jako podstawa rozwoju osobowości.

Abstrakt

Autor prezentuje własne podejście do interpretacji rozwoju osobowości, określając je mianem podejścia personalistycznego. Całość prezentacji zawiera w sobie pierwotnie wskazania na ograniczoność interpretacji osobowości we współczesnej psychologii, sprowadzającej się do wskazywania na ujęcia osobowości w kategoriach zewnętrznie obserwowalnych cech lub wnioskowanych dynamizmów, świadczących o możliwości rozwoju czy kształtowania się osobowości. Brakuje w tych interpretacjach wskazania na czynnik integrujący, na kogoś, kto jest swego rodzaju podstawą lub fundamentem osobowości. Odkrycie tej podstawy osobowości wymaga odwołania się do kryteriów, z perspektywy których pierwotnie da się określić, jaka jest specyfika bytu ludzkiego. Wyjściowym punktem do odkrywania specyfiki bytu ludzkiego jest ludzkie działanie, które u swojego podłoża wskazuje na motywy oraz intencjonalność. Analiza współczesnych teorii motywacji uzasadnia istotność tzw. motywów *ja* jako szczególnej

¹ Dr hab. prof. ucz., psycholog Wydział Nauk Społecznych Akademii Handlowej Nauk Stosowanych w Radomiu, e-mail: hgasiul@interia.pl; ORCID: 0000-0002-9348-8476.

podstawy ludzkiej działalności. Motywy „ja” są szczególne u człowieka i one wskazują na specyfikę bytu ludzkiego określanym mianem osoby. Motywy „ja” jednocześnie stanowią zasadność wnioskowania o rodzaju atrybutów osobowych człowieka, które tym samym są szczególnym centrum wyjaśniającym możliwość kształtowania i rozwoju osobowości. Podstawą istotną wyjaśnienia rozwoju osobowości staje się jakość realizacji atrybutów osobowych, ujawniających się w formie fenomenów psychologicznych jako motywy *ja*. Autor ponadto proponuje zasady, które pozwalają zrozumieć formy i kierunki rozwoju osobowości.

Słowa kluczowe: *motywy „Ja”, atrybuty osobowe, rozwój osobowości*

1. Kondycja współczesnej psychologii osobowości w znacznym uproszczeniu

Przystępując do prezentacji personalistycznej koncepcji osobowości, z konieczności uproszczonej i zwartej², warto zwrócić uwagę na pewne kluczowe podstawy wyjaśniające zasadność analizy tego typu osobowości. Po pierwsze, istotne jest zwrócenie uwagi na dość wyraźną schematyczność i ograniczoność współczesnych form analizy osobowości. Warto przywołać wartościowe refleksje klasyków psychologii, pomimo upływu czasu od ich sformułowania. Jednym z nich, niewątpliwie ważnym, jest William James. Pisał on: „gdy więc mówimy o psychologii jako nauce przyrodniczej, nie wolno nam zakładać, iż oznacza to rodzaj psychologii, która wreszcie opiera się na trwałych podstawach. Oznacza to coś wręcz przeciwnego; oznacza psychologię szczególnie kruchą, do której każdą szczeliną napływają wody krytyki metafizycznej, psychologię, której wszystkie podstawowe założenia i dane musimy od nowa rozważyć w szerszym kontekście i przełożyć na inne kategorie”. I dalej „[...] ciąg surowych faktów; nieco popularnych i spornych poglądów; trochę klasyfikacji i uogólnień na poziomie zaledwie opisowym; silne, z góry ugruntowane przekonanie, że mamy stany psychiczne i że warunkuje je mózg” Kontynuując „to nie jest nauka, to tylko nadzieja na naukę”³.

² Szerokie analizy [w:] H. Gasiul, *Personalistyczna koncepcja osobowości. Podstawy teoretyczne, mechanizmy rozwoju i jego zakłóceń*, Warszawa 2022.

³ W. James, *Psychologia. Kurs skrócony*, tłum. M. Zagrodzki, Warszawa 2002, s. 445–446.

Współcześnie również wyraźne są uwagi krytyczne wobec psychologii, podkreślające konieczność otwarcia się psychologii na inne spojrzenia, szczególnie wskazywane przez nauki filozoficzne. Tak na przykład Eugene De Robertis i John Iuculano⁴ wskazują na istotne korzyści płynące dla psychologii z dialogu z metafizyką, które prowadzą do całościowego ujęcia ludzkiej egzystencji oraz podkreślania jej osobowej natury, bez redukcji życia psychicznego do indywidualizmu jednostkowego. Ten dialog pozwoliłby także psychologii bardziej wyakcentować wagę relacji międzyosobowych. Dialog, waga relacji międzyosobowych to przecież coś najbardziej istotnie przyczyniającego się do zrozumienia kondycji człowieka, do zrozumienia fundamentalnych warunków jego rozwoju. Choć bowiem, psychologia osobowości dąży do zrozumienia tego, jak rozpoznać i jak wyjaśnić niepowtarzalność każdej osoby, jej indywidualność i tożsamość oraz jakie mogą być istotne kryteria różnicujące jedną osobę od drugiej, to wciąż pozostaje ona na etapie dość powierzchownych obserwacji. Świadectwem powyższego jest dominacja opisu osobowości, poprzez rejestrację obserwowalnych powtarzalnych form zachowań wyrażanych poprzez ich sprowadzenie do kilku cech osobowości — obecnie wielu fascynuje analiza osobowości w ujęciu Wielkiej Piątki (WP) oraz próby tworzenia modeli osobowości na tym modelu opartych⁵. Przy czym w odkrywaniu i tworzeniu coraz to innych czy tylko potwierdzanych modeli, opartych na wyjściowym modelu WP, podstawą są analizy leksykalne oraz statystyczne analizy korelacyjne. Niektórzy autorzy, bardziej krytyczni w stosunku do typu strategii badawczych, jak np. Jack Martin et al.⁶ podkreślają, że współczesna psychologia jest nasycona w sposób nadmierny modelami matematycznymi, modelami i procedurami statystycznymi, za którymi czai się pragnienie teoretycznego minimalizmu czy dążenie do przesadnej oszczędności, celem poszukiwania eleganckiej redukcji. Efekt powyższych osiągnięć jest dość mizerny. Jak podkreślają autorzy, często bowiem poszukiwanym cudem jest przekształcenie wina w wodę.

⁴ E. De Robertis, J. Iuculano, *Metaphysics and psychology: A problem of the personal*, „Journal of Theoretical and Philosophical Psychology” 25 (2005) 2, s. 242.

⁵ Poszerzone analizy zob.: H. Gasiul, *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*, Warszawa 2020; P. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości. Wydanie nowe*, Warszawa 2018.

⁶ J. Martin, J.H. Sugerma, S. Hickinbottom, *Persons. Understanding psychological selfhood and agency*, New York 2010, s. 169.

Powyższe, przecież uproszczone podejścia krytyczne, wskazują na konieczność czy tylko potrzebę uzupełniającego i bardziej holistycznego spojrzenia na człowieka i jego osobowość.

Wydaje się, że we współczesnej psychologii brakuje wskazania na to, co jest szczególne u człowieka i co może poprzez tę szczególność wyjaśnić jego osobowość, jego sposoby i zmienności funkcjonowania w różnych niszach kulturowo-społecznych, w różnych relacjach interpersonalnych, w różnych kategoriach zdarzeń sytuacyjnych, itp.

Być może to właśnie skupienie uwagi na podmiocie osobowości (tj. na tym, kto jest tym, kto daną osobowość posiada, kto się nią i jak cechuje) pozwoliłoby pełniej zrozumieć jednostkowość, niepowtarzalność i indywidualność.

O zasadności odwoływania się do podstawy, fundamentu, do swego rodzaju „nośnika” osobowości świadczą próby, mniej lub bardziej zasadne, uwzględnienia tego, co może wyjaśniać integralność, jedność czy tożsamość bycia danym podmiotem. Tak więc, na przykład, jeśli analizujemy osobowość z perspektywy opisujących ją cech, być może czymś wiążącym w jedność całą konfigurację cech jest to, co można określić mianem cechy nadrzędnej lub cała konfiguracja jako swoisty system samoregulacyjny czy cybernetyczny (jak np. w teoriach społeczno-poznawczych, w których samoregulacja jest szczególnym procesem odpowiadającym i harmonizującym całość osobowości lub jak to proponuje model cybernetyczny Colina G. De Younga⁷). Inną formą są analizy wskazujące na fundamentalne znaczenie szeroko pojmowanych podstaw biologicznych (jak np. teoria neuronalnej sieci Stephena J. Reada i in.⁸) oraz społeczno-kulturowych uwarunkowań (analizy leksykalne, podejścia społeczno-poznawcze, podejście ewolucyjne). W efekcie można byłoby przyjąć, że strukturą i fundamentem scalającym osobowość w formę jedyności i jedności są struktury biologiczne (najczęściej system neuronalny i system neuroprzebieżników) lub, patrząc z perspektywy społeczno-kulturowo-adaptacyjnej, system umożliwiający stawanie się w byciu z innymi tworzącymi dane uporządkowania i społeczności

⁷ C. G. De Young, *Mapping personality traits onto brain systems: BIS, BAS, FFTS, and beyond*, „European Journal of Personality” 24 (2010), s. 404–407.; C. G. De Young, *Toward a Theory of the Big Five*, „Psychological Inquiry” 21, (2010), s. 26–33.; C.G. De Young, *Cybernetic Big Five Theory*, „Journal of Research in Personality” 56 (2015), s. 33–58.

⁸ S. J. Read, B.M. Monroe, A.L. Brownstein, Y. Yang, G. Chopra, L.C. Miller, *A neural network model of the structure and dynamics of human personality*, „Psychological Review” 117, (2010) 1, s. 61–92.

(podmiot jest ulokowany w konkretnym systemie pozycji społecznych). W takim podejściu nośnikiem osobowości są dyspozycje psychofizyczne lub osobowość wyłaniająca się jako jedność i indywidualność dzięki relacjom z kontekstem społeczno–kulturowo–historycznym.

Innym rozwiązaniem jest wprowadzanie pojęcia wskazującego na swoiste centrum integrujące konfiguracje cech oraz podkreślające podmiotowość nośnika tych cech. Na przykład Gordon W. Allport⁹, jako jeden z bardziej uznanych teoretyków podejścia cechowego, wprowadził pojęcie *proporium* na oznaczenie podmiotowości i własności; Claude R. Cloninger¹⁰, jak się zdaje, skłania się do traktowania samoświadomej świadomości i spójności bycia jako swego rodzaju formy centralizującej rozwijane i posiadane cechy. Model Wielkiej Piątki Roberta R. McCrae i Paula T. Costa¹¹ wskazuje na obraz samego siebie, schematy „ja”, czy mity osobiste jako komponenty integrujące dla osobowości.

Takie i tego typu podejścia, bardzo w istocie rozpowszechnione w psychologii osobowości, są tylko odniesieniem ku wyjaśnianiu poprzez przyjęcie pewnych konstruktywów. Konstrukty mają być kluczowe, ale konstrukty to tylko pewne umowne społecznie (i często zawieszane w próżni, w pewnej abstrakcji) pojęcia.

Pomijając teorie cechowe, w psychologii osobowości rolę struktury stanowiącej swego rodzaju centrum osobowości z reguły przypisuje się *ego* czy *self*. Jest to szczególnie istotne w podejściu psychoanalitycznym oraz organicystycznym — traktowanie *ego* lub *self* jako struktury centralizującej całą osobowość i warunkującej poprzez swój rozwój kształt całej osobowości (szczególnie istotne są tutaj teorie *ego* — jak teoria Erika H. Eriksona, Jane Loevinger czy Charlotty Buehler oraz cała grupa teorii relacji z obiektem)¹².

Czy tego typu, wybrane i pobieżnie zaprezentowane rozwiązania są wystarczające do odkrywania swego rodzaju podstawy wyjaśniającej integralność osobowości?

⁹ G.W. Allport, *Osobowość i religia*, tłum. H. Bartoszewicz, A. Bartkiewicz, I. Wyrzykowska, Warszawa 1988.

¹⁰ C. R. Cloninger, *Feeling good: The science of well-being*, New York 2004.

¹¹ R.R. Mc Crae, P.T. Costa, *Osobowość dorosłego człowieka*, tłum. B. Majczyna, Kraków 2005.

¹² Szersze opisy [w:] H. Gasiul, *Psychologia osobowości*, dz. cyt., s. 407–450.

2. Wnioski wypływające z kondycji współczesnej psychologii

Powyższe uwagi stanowią formę refleksji nad kondycją współczesnej psychologii i uświadamiają potrzebę nowego spojrzenia na człowieka jako istotę szczególnego rodzaju. I choć osobowość jest pojęciem bardzo niejasnym, to jednak określenie jej podmiotu wydaje się być czymś niezbędnym dla jej zrozumienia.

Sama w sobie refleksja, że wymagane jest odniesienie do fundamentu czy „nośnika” osobowości, stanowi tylko pewien postulat. Istotne znaczenie ma jednak uzasadnienie, na jakiej podstawie możemy wnioskować o tym, co może stanowić fundament (nośnik) osobowości? W takim przypadku, pewnie kluczowe znaczenie ma przede wszystkim odkrycie tego, co stanowi o specyfice bytu ludzkiego, o człowieku jako istocie szczególnej, odmiennej od innych istot żywych. Uchwycenie tej specyfiki będzie jednoczesnym określeniem fundamentu, na którym buduje się ludzka osobowość, czyli charakterystyczność, niepowtarzalność, wyjątkowość.

Upraszczając, w psychologii osobowości szczególnie istotnym kryterium wyjaśniającym kształtowanie się, rozwój czy zaburzenia osobowości są szeroko pojęte dyspozycje lub stany motywacyjne.

W zależności od tego, a w szczególności w zależności od odpowiedzi na pytanie, „co jest przyczyną uaktywnienia zachowania” rozwijane są zupełnie odmienne interpretacje i sposoby rozumienia całego człowieka.

Niewątpliwie dominantą w tym są podejścia psychoanalityczne — począwszy od jej prekursorów: Freud przyjmuje ewolucyjnie wygenerowane popędy życia i śmierci jako fundament analizy osobowości; Jung wskazuje na podstawowe znaczenie archetypów jako swego rodzaju dyspozycji motywacyjnych, które stanowią źródło napięć wymagających poradzenia sobie z nimi (archetypów nie da się zlekceważyć, trzeba ich energię wykorzystać na rzecz rozwoju osobowości, który zmierza do całościowości, czego wyrazem jest osiągnięcie jaźni); Adler, będący najbliżej myśli personalistycznej ukazuje wagę motywu dążenia do doskonałości, dzięki uwzględnieniu motywu wspólnotowości i społecznego zainteresowania. Psychoanaliza jest bardzo obszernym nurtem, dlatego w niej pojawia się wielu innych, interesujących i interpretacyjnie inspirowanych propozycji. Sygnalizując jedynie, kolejno nie sposób pominąć takich ważnych postaci z tego podejścia, jak Karen Horney (według której kluczową rolę w zrozumieniu charakteru rozwoju osobowości lub jego zakłóceń odgrywa

realizacja samego siebie), Erich Fromm (tutaj, poza popędami organicznymi, zdecydowanie wyjaśniającymi charakter wzrostu człowieka i realizacji jego osobowości, są tzw. potrzeby egzystencjalne, jak np. potrzeba transcendencji, tożsamości, zakorzenienia, posiadania charakteru, itd. — one w istocie mogą wskazywać na specyfikę bytu ludzkiego — por. Fromm¹³).

Wreszcie, szczególnie bliskie dla piszącego te słowa, choć odwołujące się w zasadniczej mierze do tradycyjnego podejścia psychoanalitycznego, są teorie relacji z obiektem. Kluczowe znaczenie w tych teoriach ma jeden motyw — dążenie do więzi z osobami znaczącymi i dalej, dzięki sposobowi realizowania — spełniania się tych więzi — rozwój lub zakłócenia osobowości (powodowane rozwojem lub zniekształceniami w rozwoju centralnej struktury osobowości, która stanowi *ego* lub *self*). Teorie relacji z obiektem odkryły wiele ciekawych mechanizmów wyjaśniających rozwój lub zaburzenia osobowości poprzez ukazanie w nich wagi centralnej struktury *ego* lub *self* oraz wagi relacji z osobami znaczącymi.

Dalej, istotne znaczenie mają teorie organicystyczne — tutaj podstawą rozwoju lub zakłóceń rozwoju osobowości jest możliwość aktualizacji samego siebie, możliwość generowana przez naturalną potrzebę dążenia do realizacji siebie (ale i do formy zintegrowanej, spójnej — jak np. u Andrasa Angyala¹⁴ lub Prescottta Lecky'ego¹⁵). W podejściu organicystycznym mamy zasadniczo do czynienia z jednym motywem, do którego można odwoływać się chcąc wyjaśnić rozwój osobowości lub zakłócenia.

Z wielu względów znaczące i stanowiące o możliwości wskazania na szczególność ludzkiego bytu są analizy z kręgu psychologii egzystencjalnej. Można zastanawiać się, jakie są dominujące motywy w tym podejściu interpretacyjnym — tutaj niekwestionowalne jest dążenie do stawania się osobą, do wyłaniania się poprzez kryzysy egzystencjalne osoby jako kogoś będącego nie tylko indywidualnością, ale pozostającego w odniesieniach relacyjnych — ku innym, ku Transcendencji, ku wartościom, dzięki realizacji których następuje wzrastanie; motywem jest dążenie do odkrywania sensu i wartości, do orientacji na różne istotne wymiary bycia — co wiąże się z wolnością i odpowiedzialnością (a to wskazuje na specyfikę bytu ludzkiego, a nie tylko na kreowanie indywidu-

¹³ E. Fromm, *Zdrowe społeczeństwo*, tłum. A. Tanalska-Duleba, Warszawa 1996; E. Fromm, *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, tłum. J. Karłowski, Poznań 1998.

¹⁴ A. Angyal, *Neurosis and treatment: a holistic theory*, New York 1965.

¹⁵ P. Lecky, *Self-consistency. A theory of personality*, New York 1951.

alności). Pomijając podejście egzystencjalne, warto także podkreślić styl interpretacji prezentowany w ramach teorii dezintegracji pozytywnej Kazimierza Dąbrowskiego¹⁶ — teorii, która ma w sobie wątki myślenia egzystencjalnego (stawanie się osobowością poprzez kolejne poziomy doświadczanych kryzysów) i personalistycznego (wskazania na swego rodzaju wolność i odpowiedzialność jednostkową za własny rozwój, za budowanie wartości poprzez tworzenie ich esencji indywidualnej i wspólnotowej).

Ale nie można również zapominać o szczególnie obecnie dominujących analizach w ramach teorii cech — szczególnie we współczesnych teoriach podkreśla się wagę motywacji — choć różne mogą być jej podstawy. Na przykład Wielka Piątka jest traktowana jako efekt procesów adaptacji do środowiska społecznego — por. np. Thomas J. Bouchard, John C. Loehlin¹⁷, Robert Hogan¹⁸. Jak piszą David Scheffer i Heinz Heckhausen¹⁹, ujmując w kategoriach ewolucyjnych Wielka Piątka (WP) może być interpretowana jako złożona forma memów — kulturowych jednostek, które rozwijają się dzięki procesom selekcji i zmienności w taki sam sposób, jak czynią to geny. WP jest też traktowana jako efekt procesów motywacyjnych warunkowanych biologicznie — jak w modelu neuronalnej sieci podkreślającego, że osobowość wyrasta z ustrukturyzowanego i zorganizowanego systemu motywacyjnego, którego bazą są właściwości systemu nerwowego (Read et al.)²⁰.

Jak się wydaje, powyższe, pobieżnie tylko sygnalizowane, podejścia w pełni uzasadniają możliwość odwoływania się do dynamicznych form jako podstawy kształtowania i rozwoju osobowości. W zależności od tego, a w szczególności w zależności od odpowiedzi na pytanie, „co jest przyczyną uaktywnienia zachowania”, rozwijane są zupełnie odmienne interpretacje i sposoby rozumienia całego człowieka. Odpowiedź na to pytanie to nic innego jak próba wskazania na typ ontologiczny, który mógłby stanowić podstawę i perspektywę analizy osobowości.

¹⁶ *Zdrowie psychiczne*, red. K. Dąbrowski Warszawa 1979; K. Dąbrowski, *Funkcje i struktura emocjonalna osobowości*, Lublin 1984.

¹⁷ T. J. Jr. Bouchard, J.C. Loehlin, *Genes, evolution, and personality*, „Behavior Genetics” 31 (2001) 3, May, s. 243–273.

¹⁸ R. Hogan, *Reinventing personality*, „Journal of Social and Clinical Psychology” 17 (1998) 1, s. 1–10.

¹⁹ D. Scheffer, H. Heckhausen, *Trait theories of motivation*, [w:] *Motivation and action*, red. J. Heckhausen, H. Heckhausen, Cambridge 2012, s. 45.

²⁰ S.J. Read et al., *A neural network model of the structure and dynamics of human personality*, dz. cyt.

3. Działanie jako punkt wyjścia do określenia specyfiki bytu ludzkiego

Istotne jest jednak „zakotwiczenie” analizy osobowości w pewnej podstawie, którą określa specyfikę bytu ludzkiego. Pytanie jednak, jak do tego zakotwiczenia dojść? Jak i na bazie jakich zdarzeń, faktów, jakich przesłanek? Oczywiście, można przyjąć przynajmniej dwie ścieżki dojścia — nazwijmy ją mianem „ścieżki *a priori*” oraz „ścieżki *a posteriori*”. „Ścieżka *a priori*” oznacza w tym wypadku akceptację z góry pewnego ujęcia specyfiki bytu ludzkiego (jest to wskazanie na osobę jako określenie specyfiki bytu ludzkiego — co jest rezultatem przyjęcia pewnych założeń ontologicznych lub pewnej metafizyki). Ścieżka *a posteriori* z kolei to próba wyjścia z perspektywy bazującej głównie na obserwowalnych faktach i wnioskowanych na ich podstawie formach interpretacyjnych. Ta jest dogodniejsza dla współczesnej psychologii, jeśli doprowadzi również do „odkrycia specyfiki bytu ludzkiego”.

Wydaje się, że najwyraźniejsze w sensie możliwości obserwacji są nasze działania, aktywności. Pojęcie działanie można potraktować bardzo szeroko jako formę obserwowalnej ekspresji podjętej aktywności. Działanie — aktywność jest z reguły powodowana czymś zewnętrznym (np. pogodą) lub czymś wewnętrznym (subiektywnie dostępnym i doświadczanym). Niemniej, ta zewnętrzność nie jest w istocie jednoznaczna — jednoznaczny może być obserwowany fakt — jak np. obiektywnie kiepska pogoda (pada, jest zimno), ale kluczowe znaczenie ma to, jak ten obiektywny fakt jest podmiotowo rejestrowany i doświadczany (pogoda deszczowa może być przez jedną osobę postrzegana jako coś zupełnie miłego — dalej kwestia poszukania odpowiedzi na pytania dlaczego jest to dla danej osoby coś miłego, a przez drugą osobę jako coś przygnębiającego — i znowu pytanie, dlaczego dla tej drugiej osoby jest to coś przygnębiającego?). Zatem podejmowana forma aktywności, danego sposobu działania, u swojego podłoża ma jakiś istotny motyw. Motyw staje się czymś szczególnym, wyjaśniającym jednostkowe aktywności lub szeroko pojmowane zachowania.

Odkrywanie przyczyn ludzkiej aktywności to chyba jedno z pierwszych zadań psychologii. Interesujące są w tym względzie uwagi Johna Macmurraya²¹, który podkreślał, że „musimy zastąpić »ja myślę« jako centrum (punkt) odniesienia

²¹ J. Macmurray, *Persons in Relation*, New York 1961. s. 15.

przez »ja czynię«. Kiedy działam (czynię), modyfikuję świat. Działanie (czynienie — *action*) jest przyczynowo skuteczne, nawet jeśli zawodzi w oczekiwanym efekcie. Ono implikuje, że „*self*” jest częścią świata, w którym ono występuje i pozostaje w dynamicznej relacji z resztą świata”.

Działanie, u podstaw którego znajdują się konkretne motywy to, jak się zdaje, istotny fundament dający podstawę zrozumienia człowieka. Ale motywacja zawsze jest zespolona z innymi formami — szczególnie z ludzkimi zamiarami, nastawieniami, intencjami.

Generalnie, bazując na współcześnie dominujących wybranych interpretacjach, można przyjąć, że zachowanie jest traktowane jako działanie tylko wtedy, gdy ma swoje psychologiczne przyczyny, a przede wszystkim, gdy mamy do czynienia z „zapodmiotowieniem” tego działania. W rzeczy samej, jak to podkreśla jeden ze współczesnych autorów Jerome C. Wakefield²², pierwszym i podstawowym poziomem wyjaśniania osobowości winna być rejestracja działania motywowanego przez wewnętrzne stany intencjonalne, a następnie próba wyjaśnienia tego, dlaczego u danej osoby pojawiają się dane stany intencjonalne i to w danych okolicznościach.

Inny autor, George H. Mead²³, podkreślał z kolei, że nie jest możliwe zrozumienie i uchwycenie podmiotowości, agencyjności poza działaniem. Mead różnicuje „ja” i „mnie”; „ja” jest niemożliwe, jeśli nie założymy podmiotowości. Podmiot przyjmuje, że to on jest zaangażowany w działania; „ja podmiotowe jest reakcją organizmu na postawy innych; ja przedmiotowe jest zorganizowanym zbiorem postaw innych jednostek, które przyjmuje się samemu”. I dalej, jak pisze Mead, „ja podmiotowe jest działaniem jednostki w przeciwieństwie do sytuacji społecznej założonej w jej własnym postępowaniu; to ja podmiotowe stanowi część jej doświadczenia dopiero po zakończeniu działania; dopiero wtedy jednostka jest go świadoma”. To osadzenie działania jednostkowego w kontekście relacji jest podkreślane również w analizach podejmowanych z różnych ujęć (por. np. Śleszyński²⁴, Macmurray²⁵, Wojtyła²⁶).

²² J.C. Wakefield, *Levels of explanation in personality theory*, [w:] *Personality psychology. Recent trends and emerging directions*, red. D.M. Buss, N. Cantor, New York 1989, s. 333–346.

²³ G.H. Mead, *Umysł osobowość i społeczeństwo*, tłum. Z. Wolińska, Warszawa 1975, s. 243–244.

²⁴ D. Śleszyński, *Człowiek w działaniu. Analiza empiryczna, fenomenologiczno-egzystencjalna*, Białystok 1995.

²⁵ J. Macmurray, *Persons in Relation*, dz. cyt.

²⁶ K. Wojtyła, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, red. W. Chudy, Lublin 1994.

Upraszczając schemat „aktywność czy działanie — motyw — intencja — podstawy intencji — motywy jako dyspozycje pełniące dane funkcje” staje się czy może stawać się formą fundamentalną dla dalszych analiz — tutaj analiz zmierzających do odkrycia specyfiki bytu ludzkiego. Już na podstawie tego rodzaju powiązań można wnioskować o specyfice bytu ludzkiego — działanie, które u swojego podłoża jest osadzone w aktach intencjonalnych (czy w szeroko pojętej intencjonalności) wymusza niejako wskazanie na szczególną jakość tego, kto jest dysponentem tych własności — ten dysponent jest kimś wyjątkowym, specyficznym na tle innych bytów. Niemniej, wciąż istotne — z punktu widzenia psychologii empirycznej, jest uzasadnienie i wskazanie na to (poza własnościami przypisywanymi człowiekowi, jaką jest intencjonalność), jakie motywy — i czy takowe są — świadczą o specyfice bytu ludzkiego. Innymi słowy, czy można na podstawie ludzkich intencji, ludzkiej aktywności, ludzkich działań i zachowań wnioskować o innej strukturze (kompozycji) motywacyjnej w porównaniu do innych istot żyjących?

4. Motywy Ja uzasadnieniem określenia specyfiki bytu ludzkiego mianem osoby

Istotnym pozostaje pytanie, jaka kategoria motywów jest szczególnie ważna dla zrozumienia specyfiki człowieka. Motywy typu popęd życia i śmierci, dążenie do zaspokajania potrzeb różnych (o charakterze organicznym, wspólnotowym, indywidualnym, i in.) mogą być właściwe wszystkim istotom żyjących. A co jest jedyne i niepowtarzalne dla człowieka? Niewątpliwie jest to motyw dążenia do realizacji samego siebie, motywy wynikające z potrzeb egzystencjalnych, z dążenia do orientacji na realizację wartości, odkrywanie sensu, i in. Ale dalej można postawić pytanie, dlaczego człowiek dąży do odkrywania sensu, do realizacji wartości, itd.? Czy jest coś bardziej ukrytego, na czym osadza się to wszystko i co staje się bazą tych i innych motywów?

Uogólniając, wydaje się, że czymś szczególnym jest podmiotowe „ja”.

Na wagę podmiotowego „ja” wskazują emocje, które należy traktować jako jedną z kategorii dyspozycji motywacyjnych. W wyjaśnianiu emocji, jak i motywacji szczególną rolę pełni powiązanie tych procesów z aktywnością samego podmiotu oraz z własnościami podmiotu stanowiącego swoiste centrum doświadczenia.

Najpierw kilka zdań na temat emocji jako źródła oraz komponentu motywów. Już James²⁷ podkreślał, że emocje nie mogą być sprowadzone do procesów fizjologicznych, one bowiem zawsze angażują „ja” i są efektem zmiany w „ja”. Pisał też, że „żadna psychologia nie może kwestionować istnienia *ja* osobowych”²⁸.

John A. Lambie i Anthony J. Marcel²⁹ wskazują, że emocja zawiera w sobie wymiar ewaluacji (oszacowania) i wyzwala swoistą postawę do działania, które jest ukierunkowane i relacyjne — a to wprost wskazuje na dominujące znaczenie podmiotowości, na „ja” jako centrum doświadczające.

Ten wątek interpretacji proponowany przez Lambie i Marcela jest podtrzymywany przez Huberta Hermansa i służy wyjaśnieniu związku emocji i „ja” (*self*), gdzie emocja jest traktowana jako przejściowa pozycja „ja” (Hermans, Hermans–Konopka³⁰). Pomędzy „ja” (*self*) a emocjami występują wzajemne oddziaływania (jest to zależność dwukierunkowa — emocje mają wpływ na „ja” (*self*) a „ja” (*self*) jest zdolne do potwierdzenia lub zmiany emocji); niemniej emocje zawsze wikłają „ja” (*self*) (np. w lęku „ja” — *self* jest postrzegane jako zagrożone, w miłości jako wychodzące ku innemu, itp.). Można powiedzieć, że emocja prowadzi do specyficznej percepcji „ja” (*self*) (co podkreślali Lambie i Marcel), ale i organizuje „ja” (*self*) w sposób adekwatny do dostępnej, aktualnej sytuacji (Hermans, Hermans–Konopka³¹). Przy czym „ja” (*self*) jest tutaj traktowane jako wyłaniające się ze społecznych, historycznych i relacyjnych procesów, które przekraczają jakąkolwiek dychotomię czy oddzielność typu „indywidualność — społeczność” — dlatego też „ja” (*self*) jest i może być interpretowane w kategoriach różnorodności relacji pomiędzy różnymi pozycjami „ja” (*self*), do których ono może się w tym dynamicznym procesie odnosić. Niezbędne jest odniesienie do „ja” (*self*) jako szczególnej formy wyjaśniającej ludzkie zachowania.

Na to, że emocje są związane z podmiotowym „ja” wskazywali wyraźnie przedstawiciele fenomenologicznego podejścia do analizy emocji. Norman K. Denzin³²

²⁷ W. James, *Psychologia. Kurs skrócony*, dz. cyt., s. 344 i dalsze.

²⁸ Tamże, s. 94.

²⁹ J.A. Lambie, A.J. Marcel, *Consciousness and the varieties of emotion experience: a theoretical framework*, „Psychological Review” 109 (2002) 2, s. 219–259.

³⁰ H.J.M. Hermans, A. Hermans–Konopka, *Dialogical Self Theory. Positioning and counter — positioning in a globalizing society*, Cambridge 2010, s. 14–15.

³¹ Tamże, s. 254 i dalsze.

³² N. Denzin, *On understanding emotion*, San Francisco 1984, s. 50.

na przykład twierdził, że w doświadczeniu emocjonalnym centralnym obiektem nie jest sama emocja, ale „ja”, które doznaje uczucia. Nie da się pojąć emocji, bez ich osadzenia w jednostkowej podmiotowości, w jej podmiotowym „ja”. Augusto Blasi³³ (będąc w jakimś stopniu związany z społeczno–poznawczym) twierdził, że każde intencjonalne działanie, każde doświadczenie, przeżycie, któremu podlegamy, jest doświadczeniem samego siebie w procesie działania i doświadczenia. Bez tych ukrytych w każdym doświadczeniu i działaniu relacji nie można w ogóle mówić o działaniu lub doświadczeniu, a co najwyżej o procesach nieosobowych zachodzących w organizmie.

Podsumowując, analiza emocji, które same w sobie nie tylko zawierają komponent motywacyjny, ale mogą być traktowane jako dysponujące do uaktywnienia motywacji (rozumianej jako ukierunkowane dążenia), uzasadnia możliwość uwzględnienia dla ich zrozumienia tego, co jest „osadzone” w „ja” podmiotowym.

Warto odnieść się do innych źródeł motywacji i ich interpretacji.

Analiza wielu teorii motywacji wskazuje na szczególną i zasadniczą rolę uporządkowania, organizacji w ramach struktury „ja” (z tej organizacji wynikają napięcia mające charakter motywacyjny — por. np. teorię Tory E. Higginsa³⁴) oraz „ja” jako podmiotu działań.

Badania nad motywacją osiągnięć doprowadziły do odkrycia, że u podstaw dążenia do sukcesu lub unikania porażki znajduje się potrzeba utrzymania danego poziomu samooceny czy zachowania danego sposobu widzenia siebie, czy też utrzymania wartości siebie (lub uniknięcia niepewności siebie) (por. analizy: Gasiul³⁵).

Poza powyższym, badania nad motywacją osiągnięć ukazały znaczenie innych motywów, jak dążenie do bycia kompetentnym, skutecznym, potrzebę antycypacji zdarzeń, unikania poczucia niepewności, utrzymania prestiżu i właściwej prezentacji samego siebie czy innych jeszcze form. To wszystko świadczy o konieczności uwzględniania podmiotowego „ja” jako podstawy

³³ A. Blasi, *Identity and the development of the self*, [w:] *Self, ego and identity*, red. D.K. Lapsley, F.C. Power, New York 1988, s. 226–242.

³⁴ T.E. Higgins, *Self-discrepancy: A theory relating self and affect*, „Psychological Review” 94 (1987) 3, s. 319–340.

³⁵ H. Gasiul, *Teorie emocji i motywacji*, Warszawa 2007, s. 345 i dalsze; tenże, *Wybrane sposoby pomiaru motywacji osiągnięć*, [w:] *Metody badania emocji i motywacji*, red. H. Gasiul, Warszawa 2018, s. 250–276.

czy źródła motywacji. Nawet w teoriach akcentujących mechanizmy społecznego uczenia się oraz samoregulacji, które korzeniami sięgają do sytuacjonizmu behawiorystycznego oraz funkcjonalizmu, coraz częściej podkreśla się wymiar intencjonalności i sprawstwa. „Ja” podmiotowe jest przyczyną i celem procesów regulacji w interakcji z otoczeniem. W „ja” podmiotowym, jak się zdaje, tkwi jakaś forma dyspozycji, która dzięki interakcji z innymi osobami nabiera nowych kształtów i nowej jakości.

Dlatego współcześnie mamy do czynienia z coraz to bardziej rozbudowanymi analizami dotyczącymi tzw. „motywów ja”. Można powiedzieć, że „motywy ja” wskazują na rodzaj ukierunkowanych dążeń, służących doskonaleniu czy rozwojowi człowieka. Ich znaczenie łatwo sobie uświadomić, gdy odniesiemy się do pewnych znanych faktów, jak na przykład: a) znaczenia mechanizmów obronnych (psychoanaliza — mechanizmy obronne *ego*), które poza tym, że pełnią funkcje uwalniające od niepokoju czy ogólnie napięcia (swego rodzaju cierpienia), pozwalają na utrzymanie własnej wartości, obrazu siebie, samooceny; b) związane z powyższym niezaprzeczalne znaczenie zniekształceń atrybucyjnych na rzecz samego siebie (por. np. analizy [w:] Moskowitz³⁶). Większość współczesnych autorów podkreśla, że głównym celem motywów i działań na rzecz siebie samego (*self-serving motives*) jest umocnienie lub ochrona wizji czy domen „ja-self”, a w ogólności dążenie do utrzymania możliwie odpowiedniego poziomu oceny samego siebie lub do zachowania pewności siebie i zdrowia psychicznego (por. np. analizy Alicke, Sedikides³⁷; Cramer³⁸; Kernis, Lakey³⁹; Wichman, Hermann⁴⁰).

³⁶ G.B. Moskowitz, *Zrozumieć siebie i innych. Psychologia poznania społecznego*, tłum. J. Konarski, Gdańsk 2009, s. 393–447.

³⁷ M.D. Alicke, C. Sedikides, *Self-enhancement and self-protection: What they are and what they do*, „European Review of Social Psychology” 20 (2009), s. 1–48; M.D. Alicke, C. Sedikides, (red.), *Handbook of self-enhancement and self-protection*, New York 2011.

³⁸ P. Cramer, *Defense mechanisms and self-doubt*, [w:] *Handbook of Uncertain Self*, red. R.M. Arkin, K.C. Olsen, P.J. Carroll, New York and Hove 2010, s. 338–359.

³⁹ M. H. Kernis, Ch.D. Lakey, *Fragile versus secure high self-esteem; Implications for defensiveness and insecurity*, [w:] *Handbook of Uncertain Self*, red. R.M. Arkin, K.C. Olsen, P.J. Carroll, New York and Hove 2010, s. 360–378.

⁴⁰ A.L. Wichman, A.D. Hermann, *Deconstructing the link between self-doubt and self-worth: Ideas to reduce maladaptive coping*, [w:] *Handbook of Uncertain Self*, red. R.M. Arkin, K.C. Olsen, P.J. Carroll, New York and Hove 2010, s. 321–337.

Korzeni analiz motywacji poprzez odwoływanie się do kategorii określonej jako motyw *Ja* należy poszukiwać w opracowaniach wielu autorów, takich jak m.in. Cooleya⁴¹, wprowadzającego pojęcie *self* odzwierciedlonego, które zawiera wyobrażenia i stany uczuciowe z nimi związane, Jamesa, który wskazywał na znaczenie uczucia do siebie (*self-feeling*) będącego wynikiem porównania rzeczywistych osiągnięć do zamierzeń — co owocuje zmianą w zakresie wartości siebie samego czy samooceny (*self-esteem*) (za: James⁴²), Lecky'ego⁴³ podkreślającego i opisującego mechanizmy dążenia do utrzymania danego sposobu wartościowania siebie, Leona Festingera (teoria dysonansu poznawczego i znaczenie dążenia do zwartości) czy też Gordona W. Allporta (pojęcie *proprium* oznaczające podmiotowość i własność, zawierające te aspekty życia, które są ważne dla utrzymania poczucia tożsamości i umacniania samego siebie). Znaczenie motywów *Ja* jest szczególnie podkreślane w interpretacjach psychoanalityków — na przykład Alfred Adler⁴⁴ wskazywał na taktyki zabezpieczenia samooceny, Harry S. Sullivan dowodził wagi rozwoju dynamizmu systemu jaźni, teorie relacji z obiektem analizowały mechanizmy rozwoju *ego* i *self*, akcentując dalej znaczenie ich motywacyjnego wymiaru⁴⁵.

Badania nad motywami *Ja* we współczesnej społecznej psychologii są oparte na jednym fundamentalnym założeniu, że sposób wybierania, przetwarzania, zapamiętywania oraz reagowania na informacje dotyczące *Ja* jest czymś motywacyjnie znaczącym. Odwoływanie się do motywów *Ja* pozwala na wyjaśnienie tego, w jaki sposób i do jakich kategorii informacji ludzie się odwołują, chcąc utrzymać dany sposób widzenia siebie czy poczucie wartości samego siebie. Dlatego też w gruncie rzeczy motyw *Ja* można potraktować jako ukierunkowane aktywności, zmierzające do utrzymania istotnego dla danej osoby poziomu jej wartości samego siebie. Inny autor, Mark R. Leary⁴⁶, definiuje motyw *Ja* jako „tendencję, która skupia się (ogniskuje się) na ustaleniu lub utrzymaniu szczególnego stanu świadomości siebie, reprezentacji siebie albo ewaluacji

⁴¹ C.H. Cooley, *Human nature and the social order*, New York 1964.

⁴² W. James, *A selection from his writing on psychology*, London 1954, s. 107.

⁴³ P. Lecky, *Self-consistency. A theory of personality*, New York 1951.

⁴⁴ A. Adler, *Sens życia*, tłum. J. Mirski, Warszawa 1986.

⁴⁵ H. Gasiul, *Psychologia osobowości*, dz. cyt., s. 375–381.

⁴⁶ M.R. Leary, *Motivational and emotional aspects of the self*, „Annual Review of Psychology” 58 (2007), s. 317.

siebie". Motywy *Ja* wskazują na rodzaj ukierunkowanych dążeń służących utrzymaniu różnych aspektów (domen) *Ja*, zabezpieczeniu obrazu samego siebie. Zabezpieczenie obrazu siebie samego (*self-concept*) może występować w różnych formach — jako dążenie do potwierdzania siebie, do utrzymania na danym poziomie wartości siebie (tutaj mogą pojawiać się specyficzne strategie, np. w zależności od stanu poczucia pewności lub niepewności siebie).

Wiele jest możliwości wyróżnienia kategorii motywów *Ja*. Najczęściej lub najbardziej dominujące są te analizy, które dowodzą istotności motywów *ja* sprowadzonych do motywów ochrony i umacniania siebie (por. Sedikides, Skowroński⁴⁷; Alicke, Sedikides⁴⁸). Również obecnie dominującym jest model SCENT (*Self-Concept Enhancing Tactician Model*) Constantine'a Sedikidesa i Michaela J. Strube⁴⁹, wskazujący na cztery rodzaje motywów podporządkowanych nadrzędnej kategorii motywu ewaluacji siebie, a mianowicie: motyw umacniania siebie, oceny siebie, weryfikacji siebie i udoskonalania siebie (por. Chen, et al.⁵⁰; Gasiul, Strus⁵¹; Gregg et al.⁵²). Wymieniając tego typu rodzaje motywów autorzy uwzględniają wiele wcześniejszych analiz podkreślających ich wagę.

Podsumowując, z analizy zachowań motywacyjnych wynika, że: a) działania (a u ich podstaw motywy) wskazują na sprawczość i podmiotowość zachowań (podmiot, „ja” podmiotowe); b) przyczynę sprawczości można wyjaśnić odwołując się do intencjonalności ludzkich zachowań; c) intencjonalność jest osadzona w podmiotowości jednostkowej; ona z niej wypływa; d) analizy procesów emocjonalnych i ludzkich procesów motywacyjnych wskazują na niezbedność ich zakotwiczenia w podmiocie, w podmiotowym *ja*; e) najważniejszą kategorią motywów, które niejako dominują nad innymi, są tzw. „motywy *ja*”. Istnienie

⁴⁷ C. Sedikides, J.J. Skowroński, *O ewolucyjnych funkcjach Ja symbolicznego: motyw samowartościowania*, [w:] *Ja i tożsamość*, red. A. Tesser, R.B. Felson, J.M. Suls, Gdańsk 2004, s. 90–113.

⁴⁸ M.D. Alicke, C. Sedikides, 2009; 2011; dz. cyt.

⁴⁹ C. Sedikides, M.J. Strube, *Self-evaluation: to thine own self be good, to thine own self be sure, to thine own self be true, and to thine own self be better*, „Advances in Experimental Social Psychology” 29 (1997), s. 209–269.

⁵⁰ S. Chen, K.Y. Chen, L. Shaw, *Self-verification motives in the collective level of self-definition*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 86 (2004) 1, s. 77–94.

⁵¹ H. Gasiul, W. Strus, *Wybrane sposoby pomiaru motywów Ja*, [w:] *Metody badania emocji i motywacji*, red. H. Gasiul, Warszawa 2018, s. 349–388.

⁵² A.P. Gregg, E.G. Hepper, C. Sedikides, *Quantifying of self-motives: functional links between dispositional desires*, „European Journal of Social Psychology” 41 (2011), s. 840–852.

takiej kategorii motywów, niespotykanych u innych bytów, świadczy o odmienności człowieka. Dla określenia tej specyfiki ludzkiego bytu warto posłużyć się pojęciem osoba — to pojęcie określa (opisuje) specyfikę bytu ludzkiego i wskazuje na jednostkową podmiotowość i niepowtarzalność (wielu personalistów posługuje się tutaj pojęciem „nieudzielalność”). „Motywy ja” to swego rodzaju opisy lub nazwania rzeczywistych zdarzeń psychologicznych, które stanowią podstawę do poszukiwania takiego określenia ich nosiciela, która oddałyby jego oryginalność. Tym samym docieramy do specyfiki bytu ludzkiego, czyli do określenia rodzaju i wymiaru ontologicznego.

Bycie osobą oznacza posiadanie potencjału lub możliwości zachowania się w sposób określony przez przysługujące jej atrybuty. Osoba dysponuje sobą, dysponuje posiadanymi zasobami i w zależności od sposobu ich wykorzystania może różnie kształtować rozwój. Takie ujęcie wskazuje na próbę osadzenia źródła motywów *Ja* w kimś, kto powinien być traktowany jako esencja, istotna, substancja, podstawa czy nośnik. Określenie „bycie osobą” wskazuje też i na to, że człowiek z urodzenia jest osobą — bycie „z urodzenia” osobą (może trafniej, od momentu początkowego bycia kimś w łonie matki) oznacza posiadanie potencjału lub możliwości zachowania się w sposób określony przez atrybuty przysługujące osobie (jak np. rozumność, wolność, odpowiedzialność). Człowiek nie staje się osobą, on nią jest (niemniej, jak wynika z analiz szerzej omawianych w innym miejscu⁵³, człowiek może stawać się coraz bardziej podmiotem osobowym — coraz bardziej dysponować sobą i wydobywać własne potencjalne możliwości rozwojowe). W efekcie, autor nie przyjmuje stanowiska współczesnych emergentystów, którzy twierdzą, że osobami nie jesteśmy, mamy jedynie potencjał do bycia nimi, a stajemy się nimi w wyniku kształtowania siebie w danym kontekście społeczno-kulturowo-historycznym⁵⁴.

Prezentowany tutaj sposób dochodzenia do dalej tworzonej możliwej interpretacji osobowości nie zaczyna się od przyjęcia przez autora określonej perspektywy ontologicznej, lecz od analiz empirycznych uzasadniających jej przyjęcie. To podejście od strony wyników analiz empirycznych, które wskazują na kluczowe znaczenie motywów „ja”, doprowadza do określenia specyfiki bytu ludzkiego mianem osoby. I choć odwoływanie się do pojęcia osoby lub osobowe-

⁵³ H. Gasiul, *Personalistyczna koncepcja osobowości*, dz. cyt.

⁵⁴ J. Martin et al., *Persons*, dz. cyt.

go podmiotu jest dążeniem do myślenia personalistycznego, to jednak jest ono raczej nawiązaniem do antropologii personalistycznej. Personalizm bowiem, jak podkreśla Czesław Bartnik, to „kierunek myśli nawiązujący do osoby jako rzeczywistości o statusie najbardziej szczególnym, najwyższej i transcendującej wszystko inne”⁵⁵, natomiast, dążenie do definicji pojęcia osoby i wyróżnienia atrybutów osobowych jest zadaniem antropologii personalistycznej. Autor prezentowanego opracowania również bliższy jest antropologii personalistycznej — jak się zdaje jest to najczęściej wybierana przez psychologów ścieżka prowadząca do idei personalizmu — najpierw ważne jest określenie właściwości, a na bazie tych właściwości dojście do przyjęcia kategorii najbardziej oddającej specyfikę posiadacza takich właściwości. Chwytając i opisując atrybuty (właściwości) jednocześnie chwyta specyfikę bytu ludzkiego, a jak specyfikę, to i podstawowe przyczyny decydujące o zachowaniu się człowieka.

Atrybuty osobowe (poziom ogólny — perspektywa ontologiczna) stanowią o cechach osobowej natury człowieka i dlatego one będą swego rodzaju źródłem kreowania zachowań jednostkowych. Można sądzić, że ich przejawami są właśnie formy objawiające się na poziomie rejestrowanych zachowań jako motywy *ja*. „Ja” jest podmiotem osobowym i jest cały czas dynamiczne, a sposób jego spełniania się jest możliwy poprzez interakcje z innymi osobami. Inaczej mówiąc, atrybuty osobowe to są swego rodzaju źródła dynamizujące i dążące do swego spełnienia. Tak jak w przypadku popędów i potrzeb — niemożliwe jest ich niespełnianie (tak jak nie można nie spełnić np. popędu pragnienia, tak też nie można nie spełniać dążenia do godności; pomimo odmienności jest ono bowiem źródłem dynamizującym i wyzwalamącej aktywność).

Patrząc z innej perspektywy, można powiedzieć, że motywy *Ja* to są fenomeny podlegające obserwacji. Jak już wzmiankowano psychologia nie jest wolna od tzw. perspektywy ontologicznej, musi ona poszukiwać dla własnych interpretacji jakichś głębszych usytuowań, podstaw filozoficznych, oparcia na metafizyce. Dlatego tak bardzo istotne jest odwołanie się do antropologii filozoficznej, które uzasadnia wnioskowanie o swego rodzaju *substratum*, a tworzą je atrybuty osobowe (można je nazwać, posługując się językiem Immanuela Kanta, noumenami — coś realnego, wiadomego, że istnieje, choć bezpośrednio nieuchwytnego).

⁵⁵ Cz. S. Bartnik, *Szkice do systemu personalizmu*, Lublin 2006, s. 41.

Uwzględniając wyróżniane w psychologii rodzaje motywów „Ja”, można odnieść je do rodzaju atrybutów osobowych, co byłoby rezultatem swego rodzaju zharmonizowania ze sobą odmiennych podejść — podejścia antropologii personalistycznej oraz podejścia osadzonego na współczesnej, empirycznej psychologii. Atrybuty osobowe można byłoby traktować jako kantowskie noumeny, a motywy *ja* jako fenomeny. Schemat wnioskowania można sprowadzić do swego rodzaju następstw typu⁵⁶:

- 1) Autonomia (dążenie do stanowienia o samym sobie, decydowanie o sobie, odrębności od innych) (związana z podstawą: atrybut wolności, własna tożsamość, intymność);
- 2) Bycie kimś znaczącym w relacjach interpersonalnych i społecznych (dążenie do posiadania reputacji, znaczenia, prestiżu) (związane z podstawą: atrybut godność);
- 3) Bycie kompetentnym i skutecznym w realizacji stawianych sobie zadań (dążenie do bycia kimś kompetentnym i skutecznym w realizacji celów) (związane z podstawą: atrybut twórczość, transcendencja);
- 4) Bycie ważnym dla innych (dążenie do poczucia własnego znaczenia, wartości siebie samego) (związane z podstawą: atrybut godność, tożsamość);
- 5) Ochrona samego siebie (zabezpieczanie samego siebie, ochrona własnego zdrowia, własnej integralności, itp.) (w tym wypadku nie jest to związane z atrybutami osobowymi, tworzenie ochrony i zabezpieczenie samego siebie wynika z samego procesu istnienia, bycia w świecie; jest to koncentracja na sobie wynikająca z samego faktu życia — tutaj jest to traktowane jako motyw *Ja*, ponieważ stanowi o koncentracji na sobie jako podmiocie życia — bytowania);
- 6) Odpowiedzialność (liczenie się z wartościami i oczekiwaniami innych, przyjęcie na siebie obowiązku zadbania o kogoś/ o coś, o siebie) (związane z podstawą: atrybut odpowiedzialności, tożsamości, godności, intencjonalności);
- 7) Prywatność — intymność (tajemnica, swego rodzaju niedostępność innych do świata własnych myśli, oczekiwań, marzeń, itp., dążenie do zachowania własnej intymności, prywatności) (związane z podstawą: atrybut intymności, prywatności, wolności, intencjonalności);

⁵⁶ W poniższych punktach przedstawiam wnioski z badań własnych.

- 8) Rozumność (dążenie do pełniejszego zrozumienia świata i samego siebie powiązane ze samoświadomością samego siebie) (związane z podstawą: atrybut rozumności i świadomości siebie);
- 9) Tożsamość (bycia kimś niepowtarzalnym, samym sobą, bycie identyfikowanym jako dana osoba, bycie takim, jakim się jest, a nie kimś innym, poczucie ciągłości w czasie) (tożsamość osobista, tożsamość narodowa, tożsamość kulturowa, *etc.*) (związane z podstawą: tożsamość, godność, prywatność);
- 10) Transcendencja (otwartość na świat wartości, znaczeń, universum, Boga, wykraczanie poza tu i teraz) (związane z podstawą: transcendentność, twórczość, intymność);
- 11) Twórczość (dążenie do innego — własnego sposobu spojrzenia na to, jak coś jest interpretowane, wyjaśniane; nastawienie na tworzenie nowości, nawet kosztem ryzyka i pomyłek) (związane z podstawą: transcendentność, twórczość, prywatność, wolność);
- 12) Wolność (bycie wolnym w dokonywanych wyborach, brak ograniczeń przez innych, decydowanie o swoich preferencjach, wolność przekonań i wyboru własnych form — sposobów zachowań) (związane z podstawą: wolność, intencjonalność, intymność).

Wyróżnione rodzaje motywów należy traktować, z jednej strony, jako dyspozycje związane z atrybutami charakteryzującymi osobową naturę człowieka, zaś z drugiej strony, jako jednostkowe dyspozycje ukształtowane na bazie indywidualnych doświadczeń. Określenie „dyspozycja” wskazuje na względnie trwałą gotowość, na swego rodzaju cechę nasyconą indywidualnymi doświadczeniami. Czym innym jest stan — dany motyw „ja” można analizować z perspektywy stanu jako czegoś, co jest uaktywniane w danej, specyficznej dla danej osoby sytuacji, w danej interakcji.

W takim podejściu interpretacyjnym każdy atrybut osobowy, stanowiący podstawę możliwości wzbudzenia sobie właściwego motywu „ja”, jest istotny i równie ważny jak pozostałe.

Przy czym, warto wyjaśnić, że patrząc z perspektywy psychologicznej *ja* nie może być utożsamiane z osobą — osoba to jest substratum dla „ja”. Dlatego, możemy powiedzieć, że „ja” jest podstawą motywacji, ale „ja” jako podmiot w dany sposób czy w danej formie kierujący swoje akty intencjonalne. Motywy „ja” wynikają z zaplecza, którym są atrybuty osobowe; osoba emanuje i stanowi zaplecze, źródło motywów „ja”. Ja nie jest substancją, substancją jest podmiot

obdarowany danymi dyspozycjami— atrybutami osobowymi; „ja” jest poczuciem bycia sobą oraz z „ja” wiążą się sposoby widzenia (postrzegania) siebie, sposoby oceniania, wartościowania siebie samego, które będą zawsze efektem wcześniejszych doświadczeń — i to te doświadczenia będą potem źródłem danego sposobu spełniania się i formą wyznaczającą uhierarchizowanie motywów *ja*, które będą odpowiadały za możliwość zrozumienia zachowań danej osoby i charakteru rozwoju jej osobowości. Innymi słowy, dany rodzaj motywu i jego dominacja lub jego wyciszenie będzie rezultatem wcześniejszych jednostkowych doświadczeń. I choć atrybuty jako źródło zawsze będą aktywne i będą tym, co umożliwia osobowe dążenia, to forma tych dążeń będzie w istocie zależna od jednostkowych obciążeń, doświadczeń. „Ja” nie będzie substancją, „ja” będzie tylko podmiotowym centrum, z perspektywy którego możliwe jest pojawienie się danej formy widzenia siebie, poczucia siebie jako kogoś sobą dysponującego, i z tej formy widzenia będą wypływały sposoby realizacji danych motywów *ja*. Tak więc, motywy „ja” należy pojmować jako motywy będące efektem danego sposobu spełniania się atrybutów osobowych — to bardzo indywidualizuje człowieka i jest bliskie spojrzeniu personalistycznemu.

5. Realizacja atrybutów osoby jako podstawa rozwoju osobowości

Skoro — oczywiście, teraz wychodząc z perspektywy specyfiki bytu ludzkiego określonej mianem osoby i wskazania na jej atrybuty⁵⁷ — to właśnie atrybuty osobowe jako noumeny generujące pojawianie się fenomenów, którym są motywy *ja* są istotne, to w tym obszarze należy poszukiwać odpowiedzi na pytanie o mechanizmy wyjaśniające osobowość oraz jej rozwój lub zakłócenia. W wielu wcześniejszych opracowaniach⁵⁸ uzasadniano, że ten styl interpretacji wskazuje na podstawową wagę atrybutów osobowych w kreowaniu — kształtowaniu osobowości. W istocie, jest to zgodne z ogólnymi schematami interpretacji osobowości i jej rozwoju w psychologii współczesnej. Pomijając oczywiste podejścia, jak psychoanaliza czy psychologia organicystyczna lub psychologia egzysten-

⁵⁷ Odwołuję się do filozoficznej teorii osoby sformułowanej w Lubelskiej Szkole Filozoficznej. Por. M. A. Krąpiec, *Człowiek jako osoba*, Lublin 2009.

⁵⁸ H. Gasiul, *Teorie emocji i motywacji*, dz. cyt.; tenże, *Wybrane sposoby pomiaru motywacji osiągnięć*, dz. cyt.; *Psychologia osobowości*, dz. cyt.; tenże, *Personalistyczna koncepcja osobowości*, dz. cyt.

cialna, również współczesne analizy „zafascynowane” Wielką Piątką wskazują na kluczowe znaczenie w kształtowaniu — w rozwoju osobowości sposobu spełniania się podstawowych wymiarów motywacyjnych (por. model neuronalnej sieci wg Reada i Millera⁵⁹). Różnice tkwią w osadzaniu podstaw kształtowania osobowości w innych komponentach motywacyjnych (psychoanaliza wskazuje na formy popędowe; psychologia organicystyczna na motyw realizacji siebie; egzystencjalizm na motyw wolności, odpowiedzialności czy wolę sensu); autor tego tekstu wskazuje na coś, co płynie ze specyfiki bytu ludzkiego, o której stanowią atrybuty osobowe ujawniające się w formie motywów *ja* i jakości ich realizacji. Uwzględniając powyższe, można dalej twierdzić, że realizacja w dany sposób atrybutów osobowych będzie podstawową formą zrozumienia rozwoju osobowości. Innymi słowy, podstawa rozwoju osobowości tkwi w jakości spełniania atrybutów osobowych — spełnianie się osoby jest wyjaśnieniem i możliwością uchwycenia rozwoju osobowości. Przy czym tutaj będzie ważne uwzględnienie tzw. zasad rozwoju, które autor tego opracowania traktował jako fundamentalne. Te zasady sprowadzono do trzech głównych: „przywiązanie — dystansowanie — indywidualacja”, „relacja pomiędzy perspektywa subiektywną a perspektywą obiektywną” oraz „zewnątrzoparcie — wewnątrzoparcie”.

Pierwszą z nich jest zasada określona jako „przywiązanie — dystansowanie — indywidualacja”. Przywiązanie jest czymś, co wynika z samej interakcyjnej natury ludzkiej i tym samym staje się ono niezbędnym warunkiem możliwości rozwoju człowieka, a w tym przypadku możliwości realizacji atrybutów osobowych sygnalizowanych na poziomie fenomenalnym jako motywy *ja*. Przywiązanie jest procesem trwającym przez całe życie. Dzięki przywiązaniu do matki dziecko zyskuje i odkrywa własną tożsamość, godność, itp. a jednocześnie zachowuje własną podmiotowość — jest to podmiotowość określana przez Alberta Bandurę podmiotowością z upoważnienia (por. Bandura⁶⁰). Ten proces przywiązania w okresie dziecięcym buduje swego rodzaju fundament, który będzie uspasabiał w dalszych okresach życia do oderwania się od matki (proces dystansowania) oraz stopniowego odkrywania własnej indywidualności (w sposób bodajże najpełniejszy te mechanizmy rozwoju były opisywane i analizowane przez teoretyków relacji z obiektem). Zasada „przywiązanie

⁵⁹ S.J. Read et al., *A neural network model of the structure and dynamics of human personality*, dz. cyt.

⁶⁰ A. Bandura, *Exercise of human agency through collective efficacy*, [w:] *The Personality Reader*, red. M.W. Schustack, H.S. Friedman, Boston 2008, s. 190–194.

— dystansowanie — indywiduacja” przenika każdy etap i fazę życia ludzkiego aż do okresu końca życia — na przykład w późnej dorosłości może następować odrywanie się od przywiązania do dotychczasowym stref życia (jak np. praca zawodowa) na rzecz przywiązania do zupełnie nowych stref oparcia, które stanowią sposobność realizacji w inny sposób atrybutów osobowych, co owocuje wydobyciem innego, nieznanego do tej pory, kolorytu indywidualności. Przywiązanie — dystansowanie — indywiduacja to zasada w oczywisty sposób współwystępująca z dalszymi dwiema zasadami. Człowiek jest z natury istotą odnoszącą się ku komuś lub czemuś i tym samym wiążącą się z kimś lub czymś (na to też wskazują właściwości natury osobowej, jak intencjonalność — intencja jest zawsze odniesieniem ku czemuś, komuś).

Z powyższą zasadą związana jest zasada określona jako „relacja pomiędzy perspektywą obiektywną a perspektywą subiektywną”. Interakcję można potraktować jako zderzenie dwóch odmiennych perspektyw — prezentowanej przez podmiot i prezentowanej przez obiekt, ku któremu podmiot się odnosi. Spotkanie — zderzenie tych dwóch perspektyw to jednocześnie sposobność do korekcji, testowania poprawności zachowania jednostkowego, a tym samym swego rodzaju warunek możliwości dalszego rozwoju jednostkowego. Druga strona stanowi bowiem zawsze formę niejako odzwierciedlającą i korygującą oczekiwania, zachowania, itd. podmiotu. Analizując z pozycji danej osoby uczestniczącej w interakcji z inną osobą lub z inną formą rzeczywistości, perspektywa prezentowana przez podmiot może być dla odróżnienia od perspektywy prezentowanej przez partnera interakcji (lub przez daną formę rzeczywistości) określona jako perspektywa subiektywna. Perspektywa prezentowana przez uczestnika interakcji (czy szeroko, przez daną formę rzeczywistości) będzie w stosunku do tej pierwszej stanowić formę perspektywy obiektywnej. Podział na perspektywę subiektywną i obiektywną wskazuje na zróżnicowanie rzeczywistości, która wprowadza w stan jedności dualność (również refleksja czy wewnętrzny dialog — narracja z sobą samym stanowi spotkanie tych dwóch perspektyw). Perspektywa subiektywna może jednak istnieć bez perspektywy obiektywnej (w przeciwieństwie do relacji część — całość, o której pisali teoretycy psychologii, Gestalt); podmiot może po prostu nie uwzględniać innej perspektywy poza własną subiektywną, może też nie dokonywać refleksji, nie wchodzić w dialog wewnętrzny itd. Powyższe jest efektem wielu wcześniejszych zdarzeń, doświadczeń, itp. oraz swoistego wyboru ukierunkowującego

na przyjmowanie innych perspektyw. Ponadto, możliwości odnoszenia się do danego rodzaju perspektywy obiektywnej są często wyznaczone możliwościami samego podmiotu, jego dyspozycjami indywidualnymi, poziomem jego rozwoju (np. na etapie dziecięctwa perspektywa obiektywna będzie miała bardziej zewnętrzny i konkretny charakter, podczas gdy na etapie dorosłości bardziej wewnętrzny i w jakimś sensie abstrakcyjny charakter — taki charakter mają wartości, które w tym ujęciu stanowią formę perspektywy obiektywnej). Niemniej w każdym przypadku wystąpienie możliwości odniesienia siebie do czegoś, co jest poza centrum przeżywającym, prowadzi do możliwości obiektywizacji perspektywy subiektywnej. Lekceważenie czy nieuwzględnianie możliwych różnych perspektyw obiektywnych stanowi jednak istotne zagrożenie dla poprawnego testowania rzeczywistości oraz dalszego osobistego rozwoju.

Ostatnią zasadą rozwoju jest zasada określona jako „zewnątrz-, wewnątrzoparcie”. Określenia „zewnątrzoparcie” i „wewnątrzoparcie” podkreślają z jednej strony ciągłość odniesień do pozostającej poza podmiotem rzeczywistości (człowiek jest bardziej przedmiotem), a z drugiej możliwość oparcia na dotychczas rozwiniętych w procesie wzrastania własnych „zasobach” (człowiek staje się podmiotem). Uwzględniając fakt interakcyjności każdego procesu psychicznego i każdego aktu zachowania oraz zasadę wskazującą, że rozwój człowieka przebiega od bazowania na obiektach bardziej zewnętrznych w stosunku do podmiotu do rozbudowy i bazowania na strukturach bardziej wewnętrznych, można mówić o silniejszych lub słabszych skłonnościach do zachowań o charakterze „zewnątrzoparcia” lub „wewnątrzoparcia”. Zewnątrzoparcie jako naturalny proces rozwojowy jest dążeniem do oparcia się na tych obiektach, które uzupełniając braki rozwojowe struktur wewnętrznych podmiotu, zapewniają mu jednocześnie możliwość realizacji motywów *Ja* (lub spełniania się atrybutów osobowych). W miarę rozwoju jednostka osiąga zdolność do bazowania na rozbudowanych wewnętrznych strukturach osobowości, zapewniając spełnianie się atrybutów osobowych i rejestrowanych na poziomie obserwowalnym motywów *ja*. Gdy jednak struktury wewnętrzne są w jakiejś mierze słabiej rozwinięte, wówczas wciąż dominantą może stawać się dążenie do poszukiwania obiektów zewnętrznych, przywracających możliwość spełnienia motywów *ja* (czy w ujęciu personalistycznym, atrybutów osobowych).

Uwzględniając powyższe wywody, należy raz jeszcze zaznaczyć, że rozwój osoby polega na spełnianiu się atrybutów osobowych (tj. wzrastaniu w rozum-

ności, wolności, odpowiedzialności, itd.). W zależności od możliwości spełniania się atrybutów (co jest sygnalizowane na poziomie fenomenów jako postać, jakość dominujących motywów *Ja*) następuje możliwość realizacji tego, co stanowi o jednostkowym potencjale osobowościowym. Osobowość bowiem to ujawniająca się w ciągu życia ludzkiego konfiguracja indywidualnych, niepowtarzalnych właściwości podmiotu, wyznaczających sposoby jego zachowania w różnych interakcjach społecznych, w stosunku do samego siebie oraz do różnych innych form rzeczywistości (jak np. wartości) — definicja autorska. Osobowość jest w ciągłym procesie stawania się i choć poprzez powtarzalność pewnych sposobów postępowania można wnioskować o posiadanych cechach, to jednak ich koloryt zawsze jest nieco odmienny, jeśli pojawiają się nieco odmienne własności interakcyjne. I właśnie warunkiem realizacji tego potencjału jest spełnianie się „atrybutów osobowych” w interakcji z innymi. One tworzą kontekst, w jakim ten potencjał może się realizować, a efektem jest odmienny rozwój osobowości.

Na przykład spełnianie się tożsamości, godności, wolności itd. w sposób możliwy i wyznaczany przez warunki panujące w danej kulturze powoduje jednocześnie kształtowanie w innej formie adekwatnych do tych atrybutów osobowych motywów *Ja*, a to dalej pozwala na wydobywanie innego potencjału osobowościowego i innej postaci osobowości. Spełnianie się tożsamości, godności, odpowiedzialności, itp. w sposób dany przez warunki i konteksty rodzinne, przez relacje umożliwiające dany sposób realizacji atrybutów, prowadzi do ukształtowania danych dyspozycji motywacyjnych (danych form motywów *Ja*), a to stanowi o pewnym stylu wydobywania jednostkowego potencjału osobowości (np. relacje w rodzinie alkoholowej prowadzą do innego stylu realizacji atrybutów osobowych niż relacje w rodzinie tzw. przeciętnej — efektem jest inna jakość motywów *Ja* — inna postać poczucia tożsamości, wartości, odpowiedzialności, itp.).

Osobowość jest „czymś”, co wynika z danej osoby i „przynależy” do danej osoby (określa daną osobę jako tę osobę). Atrybuty osoby tworzą swego rodzaju podstawę ku rozwojowi osobowości (poprzez to, że na nich osadza się kreacja motywów *Ja*), której kształt dalej będzie zależał od wielu innych warunków (posiadanych właściwości psychobiologicznych, rodziny, kultury, w jakiej dana osoba się rozwija, itd.). Te warunki tworzą kontekst, w jakim ten potencjał może się realizować — dlatego też efektem jest odmienny rozwój osobowości. Niemniej, bez względu na to, w jakim systemie kulturowym kształtuje się świadomość, system znaczeń, wartości, itd. danej osoby, jakie dyspozycje psychofizyczne ma

dana osoba, bycie osobą oznacza dążenie do spełniania atrybutów osobowych. Będąc w kulturze kolektywistycznej czy indywidualistycznej dana osoba realizuje te atrybuty na dany sposób (np. dążąc i osiągając daną pozycję w hierarchii społecznej zyskuje daną tożsamość, daną godność, etc.). I faktem jest, że to jest płynne, zmienne — zmieniają się warunki sytuacyjne, społeczne, kulturowe itd., zmienia się sposób dojścia do realizacji atrybutów osobowych — ale sama w sobie dyspozycja motywacyjna jest czymś stałym (*constans*) właściwym „naturze osobowej człowieka”. Kluczowe jednak znaczenie wciąż ma jakość relacji z innymi osobami — dzięki interakcji z innymi osobami dyspozycje motywacyjne podmiotu kształtują się w dany charakterystyczny sposób, stanowiąc dalej podstawę do możliwości wydobycia indywidualnego kształtu osobowości.

W rozwoju osoby ważny jest jednak wzajemny związek atrybutów. Brak tego związku może prowadzić do pewnej dysharmonii, co w efekcie powoduje możliwość nieprawidłowego rozwoju (na przykład, spełnianie się atrybutu odpowiedzialności bez jednoczesnego spełniania wolności czy godności może prowadzić do skrupulantyzmu). To jest dość ważny i być może kluczowy moment dla zrozumienia rozwoju potencjału osobowego.

Tym ogólnym podejściem wskazującym na zasady rozwoju osobowego, które w istocie oznaczają możliwość wyjaśnienia fundamentu osobowości, warto zakończyć bardzo schematyczną prezentację autorskiej, personalistycznej koncepcji osobowości.

Bibliografia

- Adler A., *Sens życia*, tłum. J. Mirski, Warszawa 1986.
- Alicke M.D., Sedikides C., *Self-enhancement and self-protection: What they are and what they do*, „European Review of Social Psychology” 20 (2009), s. 1–48.
- Handbook of self-enhancement and self-protection*, red. M.D Alicke, C. Sedikides, New York 2011.
- Allport. G.W., *Osobowość i religia*, tłum. H. Bartoszewicz, A. Bartkowicz, I. Wyrzykowska, Warszawa 1988.
- Angyal A., *Neurosis and treatment: a holistic theory*, New York 1965.
- Bandura A., *Exercise of human agency through collective efficacy*, [w:] *The Personality Reader*; red. M.W. Schustack, H.S. Friedman, Boston 2008, s. 190–194.

- Blasi A., *Identity and the development of the self*, [w:] *Self, ego and identity*, red. D.K. Lapsley, F.C. Power, New York 1988, s. 226–242.
- Bouchard T.J. Jr., Loehlin J. C., *Genes, evolution, and personality*, „Behavior Genetics” 31 (2001) 3, May, s. 243–273.
- Chen S., Chen K.Y., Shaw L., *Self-verification motives in the collective level of self-definition*, „Journal of Personality and Social Psychology” 86 (2004) 1, s. 77–94.
- Cloninger C.R., *Feeling good: The science of well-being*, New York 2004.
- Cooley C.H., *Human nature and the social order*, New York 1964.
- Cramer P. *Defense mechanisms and self-doubt*, [w:] *Handbook of Uncertain Self*, red. R.M. Arkin, K.C. Oleson, P.J. Carroll, New York and Hove 2010, s. 338–359.
- Zdrowie psychiczne*, red. K. Dąbrowski, Warszawa 1979.
- Dąbrowski K., *Funkcje i struktura emocjonalna osobowości*, Lublin 1984.
- Denzin N., *On understanding emotion*, San Francisco 1984.
- De Robertis E., Iuculano J., *Metaphysics and Psychology: A problem of the Personal*, „Journal of Theoretical and Philosophical Psychology”, 25 (2005) 2, s. 238–256.
- De Young C.G., *Mapping personality traits onto brain systems: BIS, BAS, FFTS, and beyond*, „European Journal of Personality” 24 (2010), s.404–407.
- De Young C.G., *Toward a Theory of the Big Five*, „Psychological Inquiry” 21 (2010), s. 26–33.
- De Young C.G., *Cybernetic Big Five Theory*, „Journal of Research in Personality” 56 (2015), s. 33–58.
- Fromm E., *Zdrowe społeczeństwo*, tłum. A. Tanalska-Dulęba, Warszawa 1996.
- Fromm E., *Anatomia ludzkiej destrukcyjności*, tłum. J. Karłowski, Poznań 1998.
- Gasiul H., *Teorie emocji i motywacji*, Warszawa 2007.
- Gasiul H., *Wybrane sposoby pomiaru motywacji osiągnięć*, [w:] *Metody badania emocji i motywacji*, red. H. Gasiul, Warszawa 2018, s. 250–276.
- Gasiul H., *Psychologia osobowości. Nurty, teorie, koncepcje*, Warszawa 2020.
- Gasiul H., *Personalistyczna koncepcja osobowości. Podstawy teoretyczne, mechanizmy rozwoju i jego zakłóceń*, Warszawa 2022.
- Gregg A.P., Hepper, E.G., Sedikides, C., *Quantifying of self-motives: functional links between dispositional desires*, „European Journal of Social Psychology” 41 (2011), s. 840–852.
- Hermans H.J.M., Hermans—Konopka, A., *Dialogical Self Theory. Positioning and counter — positioning in a globalizing society*, Cambridge 2010.
- Higgins T.E., *Self-discrepancy: A theory relating self and affect*, „Psychological Review” 94 (1987) 3, s. 319–340.
- Hogan R., *Reinventing personality*, „Journal of Social and Clinical Psychology” 17 (1998) 1, s. 1–10.

- James W., *A selection from his writing on psychology*, London 1954.
- James W., *Psychologia. Kurs skrócony*, tłum. M. Zagrodzki, Warszawa 2002.
- Kernis M.H., Lakey, Ch.D., *Fragile versus secure high self—esteem; Implications for defensiveness and insecurity*, [w:] *Handbook of Uncertain Self*, red. R.M. Arkin, K.C. Oleson, P.J. Carroll, New York and Hove 2010, s. 360—378.
- Krąpiec M. A., *Człowiek jako osoba*, Lublin 2009.
- Lambie J.A., Marcel, A.J., *Consciousness and the varieties of emotion experience: a theoretical framework*, „Psychological Review” 109 (2002) 2, s. 219–259.
- Leary M.R., *Motivational and emotional aspects of the self*, „Annual Review of Psychology” 58 (2007), s. 317–344.
- Lecky P., *Self-consistency. A theory of personality*, New York 1951.
- Macmurray J., *Persons in Relation*, New York 1961.
- Martin J., Sugarman, J.H., Hinkinbottom, S., *Persons. Understanding psychological selfhood and agency*, New York 2010.
- McCrae R.R., Costa, P.T., *Osobowość dorosłego człowieka*, tłum. B. Majczyna, Kraków 2005.
- Mead G.H., *Umysł osobowość i społeczeństwo*, tłum. Z. Wolińska, Warszawa 1975.
- Moskowitz G.B., *Zrozumieć siebie i innych. Psychologia poznania społecznego*, tłum. J. Kornarski, Gdańsk 2009.
- Oleś P., *Wprowadzenie do psychologii osobowości. Wydanie nowe*, Warszawa 2018.
- Read S.J., Miller, L.C., *Virtual personalities: A neural network model of personality*, „Personality and Social Psychology Review” 6 (2002), s. 357–369.
- Read S.J., Monroe, B.M., Brownstein, A.L., Yang, Y., Chopra, G., Miller, L.C., *A neural network model of the structure and dynamics of human personality*, „Psychological Review” 117 (2010) 1, s. 61–92.
- Scheffer D., Heckhausen, H., *Trait theories of motivation*, [w:] *Motivation and action*, red. J. Heckhausen, H. Heckhausen, Cambridge 2012, s. 42–70.
- Sedikides C., Skowroński, J.J., *O ewolucyjnych funkcjach Ja symbolicznego: motyw samowartościowania*, [w:] *Ja i tożsamość*, red. A. Tesser, R.B. Felson, J.M. Suls, Gdańsk 2004, s. 90–113.
- Śleszyński D., *Człowiek w działaniu. Analiza empiryczna, fenomenologiczno–egzystencjalna*. Białystok 1995.
- Sullivan H.S., *The interpersonal theory of psychiatry*. New York 1953.
- Wakefield J.C., *Levels of explanation in personality theory*. [w:] *Personality psychology. Recent trends and emerging directions*, red. D.M. Buss, N. Cantor, New York 1989, s. 333–346.

Wichman A.L., Hermann, A.D., *Deconstructing the link between self-doubt and self-worth: Ideas to reduce maladaptive coping*, [w:] *Handbook of Uncertain Self*, red. R. M. Arkin, K. C. Oleson, P. J. Carroll, New York and Hove 2010, s. 321–337.

Wojtyła K., *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, red. nauk. W. Chudy, Lublin 1994.

PERSONALISTIC CONCEPTION OF PERSONALITY FROM PSYCHOLOGICAL APPROACH

Summary

The author presents his own interpretation of personality development, which he refers to as the personalistic approach. The presentation as a whole originally points out the limitations of personality interpretation in contemporary psychology, which often only focuses on externally observable traits or inferred dynamics that indicate the possibility of personality development or formation. These interpretations lack an indication of an integrating factor, someone who serves as a kind of foundation or basis for personality. Discovering this basis of personality requires referring to criteria from the perspective of which the specificity of human being can be initially determined. This basis can justify the importance and become the starting point for discovering the specificity of human being. The author treats a human action rooted in motivation and intentionality as main point for discovery of the specificity of human being. The analysis of contemporary motivation theories justifies the significance of so-called „self-motives” as a particular foundation of human activity. Self-motives are unique to humans and indicate the specificity of human being as personhood. Self-motives also justify the inference of human personal attributes, which thus become a special explanatory center for the possibility of shaping and developing personality. The essential basis for explaining personality development is the quality of realization of personal attributes, which are revealed in psychological phenomena in the form of self-motives. The author also proposes principles that allow us to understand the forms and directions of personality development.

Keywords: *self-motives, personal attributes, personality development.*

